

Sborník nejen politickogeografický

Petr Jehlička, Jiří Tomeš, Petr Daněk (editoři): Stát, prostor, politika. 1. vydání. Praha: Univerzita Karlova; Brno: Masarykova univerzita, 2000, 274 stran, ISBN 80-238-5566-2 (signatura knihovny ÚMV 47 448).

Málokterý obor zažil za přibližně sto let své existence takové vzestupy a pády jako politická geografie po etablování této disciplíny F. Ratzelem v roce 1897. Hned na počátku 20. století nebyl tento obor chápán jako úzká specializace v rámci geografie, ale jako k syntéze směřující obor spojující poznatky geografie, historie a rodičích se mezinárodních vztahů (což bylo patrné hlavně v pracích R. Kjelléna a H. Mackindera). Byl ovšem poznamenán dobou svého vzniku – dobou vrcholícího teritoriálního kolonialismu – a nakonec se v německé geopolitické škole stal obětí snahy o vysvětlení „přirozeného“, a tedy legitimního územního expanzionismu.

Po druhé světové válce následoval odklon od „velkých teorií“ geopolitiky k politické geografii rámované hlavně vnitropolitickými procesy, např. studiem územního uspořádání státu či studiem politického chování (volební geografie). Politická geografie rezignovala na vlastní metodologii i metody. Teprve v 70. letech dochází k novému rozmachu, kdy si politické geografie začíná více všimnout realističtější škola mezinárodních vztahů a především neomarxistická škola, která vycházející z prací I. Wallersteina, začala politickogeografické jevy interpretovat jako výsledek procesů nerovnoměrného rozvoje, jenž je prý neoddělitelnou součástí kapitalistického systému světové ekonomiky. Na konci 20. století se tak někteří političtí geografové svým způsobem vrátili k chápání tohoto oboru jako disciplíny, která měla opět potvrdit „velkou teorii“, tentokrát opřenou nikoli o sociální darwinismus jako počátek století, ale o neomarxismus.

Také česká politická geografie zažívala své vzestupy a pády. Po velmi slibném rozmachu v meziválečném období, kdy především v pracích V. Dvorského a J. Korčáka reagovala na světový vývoj disciplíny, přišel pád v době komunistického režimu, kdy zmizela ze studijních programů vysokých škol. Tento stav se začal postupně měnit od počátku 90. let, kdy nastala určitá renezanse oboru u nás. Výrazem tohoto nového vývoje v politické geografii je i recenzovaný sborník.

Hlavním záměrem bylo podle názoru autorů odpovědět na potřebu učebních textů pokrývajících aktuální geografická témata. Zároveň však autoři měli snahu podnítit odbornou diskuzi v disciplíně představením nových témat. Sborník se zaměřuje na politickou geografii, ale současně se pokouší nastíněná témata nezužovat tradičními hranicemi oboru, ale jednotlivými příspěvky je více či méně přesahovat. Druhým záměrem autorů nebyl pokus o rozšíření teoretické a metodologické diskuze, ale snaha o věcné rozšíření předmětu zájmu disciplíny, kterému dosud nebyla věnována zasloužená pozornost. Při sestavování autorského kolektivu sborníku editoři záměrně přizvali i odborníky z jiných disciplín, tedy nejen členy geografických pracovišť. Sborník se tak stává pokusem, který nemá shrnovat vývoj posledních let v oboru, ale má být především upozorněním na důležitá témata, u nichž podle názoru autorů zatím na rozdíl od zahraničí chybí zájem českých geografů.

Studijní charakter sborníku je zvýrazněn systémem rámečků, který má zvýšit celkovou srozumitelnost a přístupnost textu. I když všechny příspěvky tento systém nepříjaly, nezdá se, že by ztratily na srozumitelnosti a možném učebnicovém využití. Naopak stati, které obsahují tyto rámečky, spíše naznačují určité rozpaky autorů, pokud jde o jejich důležitost a o zdůrazňovaný obsah. Některé z nich jich mají velký počet (až šestnáct), zatímco u ji-

ných je jich jen několik. Některé jsou určeny k sumarizaci určitých závěrů, jiné zase přináší spíše jakási drobná příkladová vysvětlení, zatímco jindy jde o pokus definovat nějakou tezi. Určitá přesnější koncepce jejich použití by práci rozhodně prospěla. Zůstává ovšem otázkou, zda sborník prací několika autorů může tento cíl vůbec někdy splnit.

Bylo velmi podnětné, že se editoři při výběru autorů sborníku obrátili i na jiné odborníky než na geografů. Najdeme zde příspěvky právníka, ekonomy i politologa-specialisty na mezinárodní vztahy. Je jen škoda, že se spolupráce neúčastnil žádný politolog se zaměřením na obecnou nebo komparativní politologii, což by jistě přispělo k ještě větší kvalitě sborníku.

Kapitolu, která se nejvíce týká klasické oblasti politologie – *Volební systémy a politický konflikt v prostoru (Klasifikace volebních systémů, jejich geografické implikace a politické souvislosti)* – napsal T. Kostelecký. Je velmi pedagogicky pojatá, přehledně strukturovaná a pro geografů představuje velmi vhodný úvod do studia této problematiky. Je jen škoda, že se autor neopřel (a potvrzuje to i seznam literatury) o dnes již početné práce českých politologů (např. Novákovy, Klímovy či Lebedovy) k této tematice.

Výhrady bych měl ke kapitolce *Výhody většinového systému*. Jak autor ví, známe několik většinových systémů a např. systém relativní většiny působí jinak než systém absolutní většiny. Jak je dobře dokladované, v systému relativní většiny významně působí geografický faktor, zatímco v systému absolutní většiny spíše koaliční potenciál kandidáta. Proto tvrzení o efektivním potlačení extremistických stran a o podpoře umírněných stran platí pouze pro systém absolutní většiny. A měli by to být především političtí geografové, kteří by vyvraceli názory některých politologů, že systém relativní většiny např. napomáhá velkým politickým stranám, znevýhodňuje malé strany a vede ke dvoustranickému systému. Je to totiž silná geografická pozice (nikoli velikost strany či ideová umírněnost), která zaručuje úspěch ve volbách. Snad nejlepším příkladem může být rozpad dvoustranického systému v Kanadě na základě silné regionalizace většiny politických stran nebo stranický systém ve Skotsku.

Autor se dále velmi fundovaně zabývá gerrymanderingem. Vynechává však otázku existence zvýhodněných volebních obvodů, které existují např. ve Spojeném království. Ostatně geografie politické reprezentace není jedinou oblastí volebních studií, která by měla stát v popředí zájmu volební geografie. Dalšími jsou geografie volení (studium prostorových výsledků voleb je zajímavé pro každý politický systém nehledě na volební systém) nebo otázka geografických vlivů na volební chování (např. otázka místních kandidátů jako pozitivního efektu působícího na voliče).

Jinou kapitolou, která musí okamžitě připoutat pozornost klasických politologů, je kapitola *Stát a formy státoprávního uspořádání* napsaná právníkem J. Svatoněm. Je zpracovaná velmi přehledně, s vysokou pedagogickou erudicí. Chybí mi v ní však odkazy na dnes již četné práce českých autorů zabývajících se komparací politických systémů (např. Kunc, Říchové, Cabady). Navíc jde o problematiku, k níž právě politická geografie, jak byla chápána po většinu druhé poloviny 20. století, má co říci. V tomto příspěvku najdeme jen jednu stručnou zmínku o politickogeografickém hledisku, a to konkrétně o P. J. Taylorově, autory ostatně velmi zdůrazňovaném v celém sborníku. I když je Taylor určitě významným politickým geografem současnosti, příliš časté citování tohoto vyhraněného marxistického a historizujícího politického geografa může určitým způsobem zkreslit celkový obraz anglosaské politické geografie. To se však netýká příspěvku J. Svatoně, který je dobrým poučením pro politické geografů, jak k dané tematice přistupuje právní věda. Politický geograf ví, že jeho obor může velmi dobře doplnit přístup komparativní politologie či právní vědy především k problematice územního uspořádání státu a k úloze geografického faktoru pro vnitropolitický vývoj státu.

Tento autor bohužel ve své stati nevyužívá dnes již velmi bohatou světovou odbornou literaturu zabývající se geografickou strukturou státu, otázkou politického centra a periferie, vytyčením hranic či významem geografické pozice hlavního města pro územní uspo-

řádání státu. I právníkům by totiž prospělo znát politickogeografický přístup k chápání federace a unitárního státu. Jen tak je možné např. pochopit rozdíl mezi regionalismem založeným na procesu decentralizace unitárního státu (jak proběhl či probíhá ve Španělsku či ve Spojeném království) a regionalismem založeným na politické emancipaci národní komunity s identitou odlišující se od většinové politické kultury daného suverénního státu (např. Korsika v rámci Francie či Jižní Tyrolsko v rámci Itálie). To jsou jen nejviditelnější otázky, které se musejí vybavit každému politickému geografovi a politologovi při zkoumání problematiky územního uspořádání státu.

Sborník dále obsahuje čtyři příspěvky, které tematicky plně patří do mezinárodních vztahů. Všechny jsou však napsány takovým způsobem, že zcela naplňují záměr sborníku – seznámí geografa s pohledem jiné disciplíny. Jde o příspěvky P. Halaxy, P. Jehličky, P. Pavlíka a J. Šedivého. Kapitoly *Mezinárodní politika životního prostředí: konflikt mezi integrálním ekosystémem a fragmentálním systémem států?* P. Jehličky a *Zahraniční pomoc ve vztazích vyspělých a rozvojových zemí* P. Halaxy potvrzují, že jsou napsány dnes již u nás etablovanými odborníky na tyto problematiky. Příspěvek J. Šedivého – *Válka: rámec pro analýzu* – z hlediska svého pojetí je u nás průkopnickou prací, analyzující válku jako produkt vývoje naší civilizace, který zároveň všestranně formuje politický, hospodářský, sociální a duchovní vývoj, takže je i základní hybnou silou lidské společnosti a jejích institucí. Při typologizaci válek autor upozornil na prostorový faktor, čímž potvrdil i svou znalost základní politickogeografické literatury k této tematice.

Kapitola *Integrační procesy ve světě* napsaná P. Pavlíkem je výborným učebnicovým úvodem do tematiky. Její autor se soustřeďuje na problematiku Evropské unie, ačkoli úplně neopomíjí ani mimoevropská integrační seskupení. Práci nechybí ani teoretický rozměr, a to hlavně v úvodních částech. Trochu mi chybí pokus o jasnější rozlišení mezi ekonomickými integracemi (byť pochopitelně s politickým aspektem) a nadnárodními politickými integračními seskupeními (politickými uniemi, konfederacemi apod.). Naopak autor správně upozorňuje na procesy spjaté s integrací, které jsou vůči ní na první pohled zdánlivě protichůdné (např. regionalismus).

Trochu „osamělou“ kapitolou v celé koncepci sborníku je kapitola *Zemědělství rozvojových zemí: industrializace versus udržitelnost*, dobře napsaná E. Reinöhlou, i když může být chápána jako příkladová studie k příspěvkům P. Daňka, L. Sýkory nebo P. Jehličky.

Jedním z nejzásadnějších příspěvků sborníku je Tomešova kapitola *Geopolitika: nástroj a proces politické organizace prostoru*. Nejde o téma v odborné literatuře u nás neznámé. Naopak, geopolitika v 90. letech (do té doby téma zakázané) připoutala pozornost našich politologů, geografů i specialistů na mezinárodní vztahy. Dokonce podnítila i odbornou diskuzi, kterou k některým jiným teoretickým problémům mezinárodní politiky tolik postrádáme. J. Tomeš tedy nemusel mít ve svém příspěvku na mysli dva cíle sborníku – upozornit na téma, kterému u nás není věnována pozornost, a vyvolat diskuzi o geopolitice, což ostatně není třeba ani v celosvětovém kontextu. Geopolitika je totiž téma, které vyvolávalo diskuzi po celých sto let, tj. od doby, kdy se toto slovo poprvé objevilo v odborné literatuře, a jistě tomu nebude jinak ani v budoucnosti.

Tomešův příspěvek je jednoznačně to nejlepší, co bylo u nás o geopolitice napsáno v posledních deseti letech. Je to výborná analýza současné světové geopolitické literatury (hlavně anglosaské a frankofonní, ale i latinskoamerické – trochu chybí rozbor nové ruské geopolitiky). Prostor recenze nedovoluje plně reagovat na autorovy názory v této podnětné analýze. Jen bych chtěl upozornit na rozdíl ve významu mezi anglickými slovy „politics“ a „policy“, z něhož vyplývá, že v anglicky psané literatuře autoři mají geopolitiku „geopolitics“ (a platí to již od Mackindera) vždy za systém, nikoli za pouhou politickou aktivitu („policy“). I to je částečná odpověď na různá nepochopení v diskuzi kolem geopolitiky. Potvrzením, že za spory je částečně i toto odlišení mezi oběma anglickými slovy, je i fakt (a autor se o tom zmiňuje), že se slovem geopolitický odborná literatura problémy nemá.

Více než autor vidím rozdíly mezi politickou geografii a geopolitikou, a to především v metodickém a metodologickém pohledu na společný předmět zájmu, kterým je vztah prostoru a politiky. Na rozdíl od politické geografie, která by měla popisovat a analyzovat, jak je prostor politicky uspořádán, a tak by patřila především do geografie, geopolitiku, která analyzuje působení politické moci v prostoru a snaží se pochopit stratigrafii mocenského uspořádání v prostorovém kontextu, bych spíše řadil do politologie. Geopolitika je zároveň jakousi neformální politickou geografii, sledující politické procesy nezaznamenané na „oficiální“, formální politické mapě. Globální perspektivu geopolitiky bych také nehledal ve velikosti měřítka zvoleného pro sledování daného politického jevu, ale v analýze tohoto jevu při jeho působení jako součásti celkového prostorového politicko-mocenského systému. Toto jsou jen některé názory reagující a navazující na tuto diskuzi a podněcené fundovanou kapitolou.

Se stejnou odbornou erudicí je napsána část nazvaná *Globalizace a její společenské a geografické důsledky*, jejímž autorem je L. Sýkora. Tato studie je založena na velmi dobré znalosti současné světové odborné literatury zabývající se ekonomickou globalizací. Jde také o výborný učebnicový text, který může sloužit každému, kdo se chce seznámit s touto problematikou. Jde však o práci zabývající se ekonomickou globalizací a hlavně jejími společenskými dopady. Mojí jedinou námitkou je, že nejde příliš o politickogeografický příspěvek, ačkoli politická geografie a geopolitika mohou ke sledování těchto jevů významně přispět, a to již jen tím, že globalizace není globální (rovnoměrně zasahující celou planetu), ale v různých regionech se projevuje rozdílně. Na rozdíl od sociálního či ekonomického geografa může politický geograf sledovat působení, rozšiřování a propojení politických aktivit založených na různých globálních (nadmárodních) faktorech určitých politických identit nebo kultur (např. globální ohlas na lokální konflikt). Autor sleduje – a to je správné především pro učebnicové účely tohoto sborníku – větší nové názory na globalizaci. Je třeba však připomenout, že názor o nevyhnutelnosti globalizace, stejně jako o tom, že globalizace je projevem až současného společenského vývoje, má v akademických kruzích stále více oponentů. Ostatně politická geografie může (a tradičně to dělá) sledovat jak procesy globalizace v době průmyslové revoluce 19. století, tak v době současné počítačové revoluce. Politickogeograficky jsou také dobře zachytitelné politické procesy, které se v minulosti postavily (a dočasně velmi úspěšně) proti globalizaci – nacionalismus, imperialismus a protekcionismus. Tyto jevy jsou velmi patrné i v současnosti (i když již nikoli tak výrazně jako při budování národních států koncem 19. století), a to např. při politických snahách o nadnárodní, integrační regionální protekcionismus.

Na závěr jsem nechal úvodní stať P. Daňka *Nerovnoměrný rozvoj světa: kolonialismus, neokolonialismus a diskurz rozvoje*. V tomto případě je nutné ocenit i autorovu určitou akademickou „odvahu“, když celé téma pojal v neomarxistickém přístupu ke studiu společenského vývoje. Již jen tím vytvořil sborníku určitý mezník v chápání některých společenských oborů u nás jen deset let po listopadu 1989. Navíc jeho příspěvek je odborně velmi fundovaný. Je ovšem nutné připomenout, že v současnosti existují i jiné teorie než neomarxistické chápání politické geografie, jak je reprezentované např. ve sborníku často připomínaným P. J. Taylorem. Příspěvek, který důsledně vychází z neomarxistické školy I. Wallersteina, je tak pochopitelně trochu jednostranný a částečně čtenáře zavádí do akademického prostředí západní vědy 80. let, kdy byl neomarxismus mezi západními politickými geografy na vrcholu oblíbenosti. Devadesátá léta přinesla již určitý vývoj ke změně. Bylo to pochopitelné; marxističtí političtí geografové ve svých teoriích vůbec nepředpokládali ty změny, k nimž došlo na politické mapě světa na přelomu 80. a 90. let. Potvrzením toho může být druhé vydání J. P. Taylorovy *Political geography* z roku 1989.

Ostatně politická geografie nepotřebuje být důkazem pro jakékoli „velké teorie“. Svými metodami může sama poměrně přesně analyzovat politické jevy a procesy a nakonec

i zpochybňovat určitá ideová kliše. Byl např. rok 1960 skutečně vrcholem národněosvobozeneckého hnutí ve frankofonní subsaharské Africe, nebo se Francie tzv. páté republiky „osvobodila“ od možného demokratického hnutí v „zámořské“ Francii? Není podstata národněosvobozeneckého hnutí Somalilandu dědictvím kolonialismu? „Velká teorie“ – ať levicová, či pravicová – politické geografii nikdy neprospěla a kdysi dokonce ohrozila její postavení mezi akademickými disciplínami. Bylo by chybou, kdyby se česká politická geografie úzce spojila s určitým ideovým chápáním vývoje lidské společnosti v době, kdy vydáním tohoto po všech stránkách podnětného sborníku dokázala, že se opět zařadila na rovnoprávné místo mezi společenskovědními obory u nás.

Bořek Hnízdo